

Csehy Zoltán költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének docense. Kutatási területe a humanista és neolatin irodalom, a régi magyar és kortárs költészet.

Legutóbbi írása az *Ókorban: Barbárok, utazók, szeretők. Mozaikok a magyar Kavafisz-hatástörténetből* (2019/4).

Krupp József klasszika-filológus, az ELTE Latin Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe a római irodalom, a filológiaelmélet és az antikvitás recepciója a kortárs irodalomban.

Legutóbbi írása az *Ókorban: Bejáratok Trójába. Kántor Péter Trója-variációk című versciklusáról* (2019/4).

# Cyparissus, Ganymedes és Hyacinthus

Részlet Ovidius *Átváltozások* című művének tizedik könyvéből,  
Csehy Zoltán fordításában és jegyzeteivel,  
Krupp József bevezetésével

## BEVEZETÉS

Publius Ovidius Naso *Metamorphoses*ének fontos szereplői a fák. A mű, amely az átváltozás motívumát helyezi középpontba, többek között a művi és a természeti, a növényi, állati és emberi közötti átmenet módozatait kutatja. A sajátos szerkezetű eposz alap gondolata, hogy semmi sem állandó, több mint kétszáz átváltozástörténetben nyer narratív formát.

A mű egyik első, több szempontból paradigmikus epizódja éppen egy fává változott nympa, Daphne történetét meséli el (*Met.* I. 452–567). Az Apollo szerelme által üldözött lány, amikor már elfogy az ereje, és nem tud tovább menekülni, a Földhöz (Tellus) fohászkodik, hogy tegye tönkre szépséges alakját. A megoldást a fává változás jelenti, amely során Daphne testrészei analóg logika szerint nyerik el funkciójukat az új testben: így a hajából lomb, a lábából gyökerek lesznek. Az üldözésjelenet dinamikája az átváltozás révén fordul nyugvópontra, de a fa statikussága nem jelent teljes mozdulatlanságot. A fa a maga ritmusa szerint mozog: többek között visszahúzódna zaklatója, a sikertelen szerelmes isten csókjai elől. A fa gesztusait az elbeszélő bevonja a jelölvasás folyamatába, amiképpen a babér – hiszen ennek a fának az eredettörténetéről van szó – kulturális-politikai jelentősége is kirajzolódik. Ovidius az átváltozásban alakuló létezők – valamint terek és szavak – első pillantásra nem sejthető szemantikai összefüggéseire mutat rá. Emellett pedig, ahogy Emily Gowers írja egy 2023-as tanulmányában, rálátást nyújt a sebezhető és fenyegetett ember és a végtelennek tetsző regenerációs potenciállal bíró fák létmódjának – minden analógiánál fontosabbnak mutakozó – különbségeire.

A fának a mű számos pontján érintett ökológiai és ökonómiai dimenziói kapcsán itt csak két összefüggésre érdemes utalni. Az egyik, hogy a *Metamorphoses* aranykorleírásában más növények mellett fontos szerep jut Iuppiter fájának, a tölgynek, mely magától, emberi beavatkozás nélkül is meghozza termését, amelyet az aranykori embereknek csak össze kell szedniük (*Met.* I. 106). A másik, hogy a Philemon és Baucis-történetben (*Met.* VIII. 611–724), mely a kevéssel megelégedés elvét szinte mint az ökológiai gondolkodás prefigurációját mutatja meg, fontos szerep jut a fának mint nyersanyagoknak: különleges és drága anyagok helyett a házaspár berendezési és használati tárgyaihoz azt hasznosítja, ami helyben megtalálható.

A Csehy Zoltán fordításában alább közölt részlet Orpheus történetébe illeszkedik. Az isteni dalnok a *Metamorphoses* tizedik énekének elején elveszíti hitvesét, Eurydicét, és gyászában több tragikus és a heteronormatív elvárásoknak nem megfelelő vagy különböző társadalmi tabukat sértő szerelmi történetet ad elő. Az Orpheus éneként emlegetett, többszáz soros részlet után, a tizenegyedik könyv elején folytatódik Orpheusék története az alvilágba való leszállással. Az itt közölt részlet elején katalógust látunk; ennek a költői szövegformának Ovidius valóságos mestere. Az eposz elbeszélője felvázolja a helyszínt, ahol a dalnok elő tudja adni a nevezett történeteket. A helyszín azonban nincs még készen akkor, amikor elkezdődik a dal: az előadás színhelye az ének révén képződik meg, vagyis a keret a művön belülre helyeződik. Ami hiányzik, az az árnyék, s az árnyékhoz fákra van szükség, amelyek, illetve akik csak a lant szavára gyűlnek össze.

A fáknak is megvan a maguk története és jelentése. A fákból összeáll egy liget (*nemus*, 143.), mely egészében a gyászéneknek megfelelő árnyékot ad, ugyanakkor egyedi alakokkal van teli; többek között megjelenik a babér is, amely jól felismerhetően utal eredetére, Daphnéra. Mielőtt a 148. sorban elkezdődik Orpheus előadása, máris értesülünk egy olyan tragikus sorsról, Cyparissuséről, amilyenhez hasonlókat majd Orpheus ad elő. Ez pedig azt jelenti, hogy az előző mozgással ellentétben itt a műből helyeződik vagy vetítődik egy fontos elem a keretre. Cyparissus belehal a gyászba, miután óvatlanul megöli az általa olyannyira tisztelt szent szarvast – Apollo pedig Cyparissust gyászolja.

Az első történet, amelyet Orpheus előad, a maga hét-soros terjedelmével nem tekinthető kidolgozott elbeszélésnek. A Ganymedesről szóló szakasz (155–161) Iuppiterhez kötődő példáját adja az istenek által szeretett – vagyis itt inkább zaklatott – fiatal fiúk sorsának. A Hyacinthus-történet felvezetését az ovidiusi retorikai repertoár fontos eleme jelenti, két epizód kö-

zötti hasonlóság és különbség rövid tárgyalása: ahogy Iuppiter Ganymedest, úgy Apollo is felvitte volna az égbe Hyacinthust, ha lett volna erre idő. Míg előbbi ifjú az istenek pohárnoka lett, addig utóbbi virágként nyert új alakot. Apollo és Hyacinthus között Ovidius elbeszélésében tartalmas kapcsolat volt. Hogy az isten játék közben véletlenül kedvese halálát okozta, párhuzamba állítható a Cyparissus-történettel. Nemcsak a jácinttá váló ifjú áll (metaforikus) viszonyban a virággal, amennyiben rövid élete hamar elvirágzott, hanem a jácintot is (metonimikus) kapcsolat fűzi a fiú sorsához, hiszen Apollo ráírja gyászának jelét, a görög αἰῶν panaszszónak megfelelő AI AI-t a virág szirmára. Sajátos biopoétikai konstelláció jön így létre: a halálban új életre és új anyagiságra lelévő Hyacinthus virágként szöveghordozó felületté válik, a szírom komprimált formában, betűkombinációként őrzi a gyászt. A minden évben kinyíló és elvirágzó jácint visszatérően jelzi az isten bánatát, és utal élet és halál, érzelem, hang és írás poétikailag is sok lehetőséget tartogató összefüggéseire.

## FORDÍTÁS

### *Cyparissus*

Állt egy domb, és ennek a dombnak a legtetejében  
egy üdezőld tisztás tárult ki, benőtte a pázsit.  
Árnyéknak nyoma sem volt, mígnem az isteni költő<sup>1</sup>  
ott le nem ült, s húrját meg nem zengette kezében.  
Lett árnyék máris! Jött Chaoniának<sup>2</sup> a tölgye,  
Heliasok<sup>3</sup> cserjéje, a sátras gesztenyelomb is,  
jött a puhány hárs és bükk, jött a babérfa, a még szűz,  
föltrepedő mogyoró, dárdák busa teste, a kőris,  
jött a fenyőfa, a göestelen, és a magyalfa bogyósan,  
hajlottan, s a platán, a nemes, s a juharfa, a tarka,  
vízpartról jött fűzfa, a vízből jött el a lótosz,  
jött az örökzöld puszpáng, jött a szerény tamariskusz,  
kétszínű mirtusz, kék termésével a boglár.  
És te, rugalmas repkényág, szintén odamentél,  
szőlőgally kúszott s szilgally szőlő-belepetten,  
gyertyán, luc s a szamócafa rótló cserjebogyókkal,  
jött hajlékony pálma, a győztesek éke, a jelkép,  
sertehajú, tornyos fűrlombú pínaa tűnt fel,  
őt Cybele, a nagy istenek anyja imádja, mivel hogy  
Attis, a híve fenyőtörzssé vált emberi lényből.  
Ott állt köztük a ciprus: akár egy oszlop a fák közt,  
egykor zsenge fiú volt, most fa. Imádta egy isten:  
ő, aki lanthúrt ver, s íjhúrt pendít a kezével.<sup>4</sup>  
Élt egy pompás, szent szarvas Carthaea vidékén,<sup>5</sup>  
nimfák kedvelték, s az agancsa olyan bonyolult volt,  
hogy koronás terebélye fejét árnyékba takarta.  
Szarva aranyfényt szórt, nyaklánc lógott a nyakában,  
és a szügyéig elért feldrágaköveze az ékszer,  
homloka tájt egy ezüstboglárt hordott, kicsi szíjon  
lengedező, fém fülbevaló fénylett a fülében,  
és a halántékívét kétoldalt beragyogta.  
Mily bátor! Félénkségétől megszabadulva  
kedvvel jön-megy a házak közt, s a nyakát odanyújtja,  
hadd simogassák, egy idegen kéz meg nem ijeszti.

Ceosiak legszebbike, szép Cyparissus, a szarvast 120  
nálad jobban senki se kedvelhette a földön,  
új legelőkre te vitted, a forrásnál te itattad,  
és az agancsát is te diszítet tarka virággal,  
megtúr téged a hátán, és lovagolva vidáman  
bíbor kantárral kormányzod könnyen a léptét. 125  
Dél volt és hőség, a tüzes nap pára-hevében  
izzott meggörcsült ollója a parton a Ráknak.  
Elfáradt, s lepihent a füves legelőre a szarvas,  
lombos fák árnyékában hűsölve üdült fel.  
És Cyparissus, az óvatlan, dárdát hajított épp, 130  
mely átdöfte szegényt! Meglátta halódnai a szarvast,  
s halni akart maga is! Phobeus nem várta vigasszal:  
kérte, ne túlozzon, s tárgyához mérje a gyászát!  
Ám a fiú sírt-rítt, s azt kérte vigaszna az égtől,  
hadd gyászolja sötét gyászával örökre a szarvast! 135  
Annyit sírt, hogy a vére kiszáradt, s összeaszódott  
tagjai lassacsakán elkezdtek zöldbe borulni,  
szép haja fűrtje, a márvány homlok díszbe bozont lett,  
majd kusza lombbá vált, s égis meredezve kibomlott,  
karcú csúcsba futott, s bámult föl a csillagos égbe! 140  
Sóhajtott nagy Apolló s szólt: „Gyászollak örökké,  
míg te magad mást gyászolsz majd, míg társ vagy a gyászban!”

### *Ganymedes*

Kész ligetet gyűjtött a poéta zenéje a fákból,  
gyűlt a vad és a madár is, s ott ült ő maga köztük.  
És a hüvelykjével hangolta a húrokat újra, 145  
és érezte, hogy ámbár más-más hangokat adnak,  
összhangzás támad, s így zengett dalra fakadva:  
„Kezdd Jupiternél, Múzsá anyám,<sup>6</sup> kezdődjön az ének  
ővele, ő a világ ura! Zengtem már a hatalmát,  
fennkölt hangon idéztem, hogy s mint járt a gigászhad, 150  
s Phlegra mezőit a győztes villám hogy hasogatta!

Könnyebb dalra fakadjon a lant most: és a fiúkról szóljon, az égilakók szeretőit zengje, s a vétkes vágyú lányokat is, kik megbűnhődtek a bűnért. Phryg Ganymedesért lángolt az egek fejedelme. Nem Jupiterként tört rá, inkább más alakot vett, mit jobban kedvelt: hozzá méltó madaráét, mely súlyos villámát csőrben hordani képes. Nem tűr késlekedést: álszárnyon siklik az égen, s Iliadest<sup>7</sup> fölkapja. A nektárt tölti azóta fönn a fiú Jupiternek, s Iuno nem repes ettől.

### Hyacinthus

Phoebus föl vitt volna, Amyclas sarja, az égbe tégedet is, ha a gyászos sors önkénye időt hagy! Mégis szinte örökké élsz: ha a télre tavasz jön, és az esős Halakét föl váltja a Kosnak a képe, már bújsz is ki, s a zöld pázsit közepén kivirágzol! Édesapám<sup>8</sup> jobban szeretett, mint bárkit a földön, s íme, magára maradt a világ szent köldöke, Delphi,<sup>9</sup> merthogy az Eurotasnál járt Spártában az isten, hol nincs védőfal sem!<sup>10</sup> Lantját s íját hanyagolja, mit neki méltóság!, a vadászhalót kifeszíti, nem szégyelli kopóit, a zord hegyhátra rohangál, mert a fiú vele van, s az együttlét szítja szerelmét. Épp közepütt járt akkor a nap, múltó s közelítő éjszaka egymástól egyforma időnyire voltak. Lepleiket levetik, kenekednek fényes olajjal, csillog az izmuk, a széles diszkoszt vetni kiállnak. Phoebus kezdi: korongja a fellegeket hasogatja, oly sebesen szárnyal súlyát rábízva a légre. Eltartott, míg újra a földre zuhant, a keményre, látszott, értő kézzel dobták, ritka erővel. Játékkedve hevében Taenarides,<sup>11</sup> a bohó, fut, s elkapná a korongot örömmel, hogyha lehetne!

Durva talaj veri vissza, s a légebe röpülve, süvítve vág arcon, Hyacinthus! Sápadsz. Sápád az isten, míg ájult tested próbálja szegény fölemelni, 185  
 gyógyítgat, gyászos sebből fölítatja a véred, 155  
 gyógyfüveket hoz, hátha a lelked megkötik újra. Hasztalanul tesz-vesz, nem forr be a seb soha többé. Mint ha locsolt kertből violát tépnek le, ha mákot, és liliomkelyhet, mely sárgás nyelvvel ijesztget, 190  
 gyorsan kókadnak, s a fejük hervadva lefittyed, 160  
 állni esélyük sincs, kelyhük bámulja a földet, úgy kókad a fiú feje is, hervadva halódott, nem bír terhet a bágyadt nyak, s vállára hanyatlik. 195  
 »Oebalides, kivirágoztál, s máris lehanyatlasz! – szólt Phoebus – s látom sebedet, vétkem jele rajta! Gyászom s bűnöm vagy. Jobbom sürgette halálad! Rajta a bélyeg már! Én küldtelek, én, a halálba! Mért vagyok én bűnös? Ha a játék bűn, nagy a bűnöm, 200  
 és ha szerelmem irántad bűn, ki se látszom a bűnből. Ó, ha fizethetnék a halálommal, s veled együtt halhatnék meg! A sors törvénye nem enged ilyesmit. Bennem örökké élsz, dalos ajkam hirdet örökkön, lantom is érted peng, csak rólad zendül az ének, 205  
 rólad, kis jácint, szirmodra felírom a gyászom. Eljön majd az idő, s egy hős jácint lesz, ahogy te, és a nevét ugyanígy fogjuk kibetűzni a szirmán.«<sup>12</sup> Még ki se mondta a színigazat jósló nagy Apollo, és az a vér, mely a földre ömölt megfestve a rétet, 210  
 már nem vér, de a tyrusi bíbornál ragyogóbb nedv. Zsenge virág születik, liliomhoz szinte hasonló, ám az ezüst liliomhoz képest bíbor a színe. Phoebus többet akart (s így megtisztelte szerelmét), és beleírta jaját, panaszát a szíromba, hogy: AJ, AJ, 215  
 és a virág e betűk formáit idézve utal rá. Büszke fiára a spártai nép, és tiszteli máig, s ott Hyacinthia néven pompás ünnepet ülnek, régi szokás immár, s évenként újul a rítus. [...]"

### Jegyzetek

- 1 Orpheus.
- 2 Epirusi vidék.
- 3 A napisten lányai, Phaethon nővérei.
- 4 Apollo.
- 5 Város Ceos szigetén.
- 6 Orpheus édesanyja Calliope múzsa volt.
- 7 A névváltozat Ganymedest trójai származására utal.

- 8 Apollo, Orpheus édesapja.
- 9 Apollo szent jóshelye.
- 10 Spárta nem védte magát fallal, szükség esetén harcosai alkottak eleven falat.
- 11 Hyacinthus spártai származására utaló névváltozat.
- 12 Előreutalás Aiax történetére (13. könyv).